

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/95/54-58>**Səbinə Abbasova**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Ağcabədi filialı
abbasovasebine58@gmail.com

TƏHSİL SUBYEKTLƏRİNİN İNKLÜZİV TƏHSİLİN TƏTBİQİNƏ TƏŞVİQ OLUNMASINDAKI ROLU

Xülasə

İnküziv təhsil, fərqli ehtiyac və bacarıqlara sahib olan bütün öyrənənlərin eyni mühitdə *təhsil aldığı bir təhsil modelini ifadə edir. Bu məqalə inküziv təhsilin əhəmiyyətini, faydalarını və təhsil subyektlərinin fərqli öyrənmə mühitinə dəstəyinin vacibliyini vurğulayır. İnküziv təhsil tətbiq edilən məktəblərdə təhsil alanlar fərqli arxitekturaya sahib cəmiyyətin bir hissəsi olurlar. Bu, sosial münasibətlərin inkişafına yardım edən bir yanaşmadır. Deməli, inküziv təhsilin təmin edilməsi təhsil subyektləri, cəmiyyətlər və ümumiləşdirilmiş dünya üçün əhəmiyyətli bir məsələdir. İnküziv təhsil, insan hüquqlarının və sosial inkişafın təminatçısıdır və böyük bir ictimai fayda təşkil edir.*

Açar sözlər: inküziv, dəyərlər, təhsil, tolerant, inkişaf

Sabina AbbasovaAghjabedi branch of Azerbaijan State Pedagogical University
abbasovasebine58@gmail.com

The role of educational subjects in promoting implementation of inclusive education

Abstract

Inclusive education refers to an education model in which all students with different needs and abilities are educated in the same environment. This article emphasizes the importance of inclusive education, its benefits, and the importance of supporting the diverse learning environment of education branches. Those who receive education in schools where inclusive education is applied become a part of the society with a different architecture. This is an approach that helps develop social relations. Therefore, ensuring inclusive education is an important issue for education sub-sections, societies and the generalized world. Inclusive education is a guarantor of human rights and social development and creates a great social benefit.

Keywords: inclusive, values, education, tolerance, development

Giriş

İnsan dünyanın ən inkişaf etmiş canlısıdır. İnsanı kəşf etmək və tanımağa çalışmaq çox ziddiyyətli bir prosesdir. Biz təlim prosesində də müxtəlif dünyagörüşünə, xarakter və əqidəsinə, maraq və meyllərinə, qabiliyyət, istedad və digər xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən əsaslı şəkildə fərqlənən insan qruplarının şahidi oluruq. Təhsil insanın öz təcrübələri vasitəsilə davranışında istədiyi istiqamətdə bilərəkdən dəyişiklik yaratmaq prosesidir. Təhsil insanın irsi xüsusiyyətlərini formalaşdırır və öz hüdudları daxilində maksimuma çatdırır bilər (Warner, Lynch, 246). Təhsil sistemləri əvvəlcədən müəyyən edilmiş müəyyən məqsədlərə uyğun fəaliyyət göstərir və bu məqsədlərə nail ola biləcək dərəcədə uğurlu hesab edilir. Təhsil uğurlarının ölçülməsinə bir çox amillər təsir göstərir. Bu amillərdən biri də təhsilin fərdi fərqlərə xidmət etmə dərəcəsidir. Fərdi fərqlərə xidmət edilmədikdə təhsil mühitində ayrışmış davranış baş verə bilər. Ayrışmış dedikdə bir qrup şəxsin fərdin öz sosial mühitinə uyğunlaşmasına müxtəlif yollarla mane olmağa çalışması göstərilə bilər (Altan, 2019: 27-30). Gündəlik həyatda təcrid etmə müxtəlif formalarda özünü göstərir. Daha çox bu münasibətlərə məruz qalanlar isə müxtəlif növ əlliliyi olan şəxslərdir. Ayrışmışlığı üzə çıxaran amillər insanın mənsub olduğu sosial-mədəni mühit, cinsi, iqtisadi səviyyəsi, dili, dini, irqi və s. kimi amillər ola bilər. Ayrışmışlığın və mənfi münasibətlərin qarşısını

almaq üçün fərqliliklərə yol verilən məktəblərdə hamı üçün inklüziv təhsil konsepsiyasının hökm sürməsi daimi həll yolu hesab olunur. Inklüziv təhsilin əsas məqsədi müxtəlifliyi əhatə etməklə, təhsildə bərabər imkanlar, sosial ədalət kimi fundamental prinsiplərə əsaslanan, bütün şagirdlər üçün ümumi təhsil proqramını müdafiə edən, təhsil mühitində öyrənənlərin təcrid olunmasının qarşısını almaqdır. Təhsil müəssisələrində inklüziv təhsilin uğurunu şərtləndirən müxtəlif amillər vardır. Bu amillərdən ən mühümü müəllimlərin inklüziv təhsil haqqında bilik səviyyəsi olsa da, Pantic və Florian 2015-ci ildə öz tədqiqatlarında bildirirlər ki, inklüziv təhsil təcrübələrinin uğuru üçün təkcə bilik səviyyəsi kifayət deyil, paralel olaraq müəllimlər inklüziv təhsilə müsbət münasibət və yüksək səviyyəli özünü effektivliyə malik olmalıdırlar (Ainscow, 2002: 12). Müəllimin özünüidarəetmə qabiliyyətinin iki ölçüsü var: Birinci ölçü müəllimin ixtisaslı müəllim xidməti göstərmək üçün tələb olunan davranışları yerinə yetirdiyinə dair inancları və mühakimələridir. Digər ölçü müəllimlərin effektiv tədris metodları vasitəsilə şagird uğurlarını artırma biləcəkləri ilə bağlı inanc və mühakimələridir. Bu kontekstdə yüksək özünəməxsusluq hissi olan müəllimlər daha yaxşı inklüzivliyə malik sinif mühiti yarada bilirlər ("İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə", 1948).

Inklüziv təhsil, təhsil sistemi və siniflərin, bütün növ şagirdlərin, müxtəlif ehtiyacları və bacarıqları olan öyrənənlərin də əhatə ediləcəyi şəkildə tərtib və tətbiq olunan yanaşmaları özündə ehtiva edir. Bu təhsil yanaşması tələbələrin irq, dil, cins, öyrənmə çətinliyi, sosial-iqtisadi vəziyyət və ya digər xüsusiyyətlərinə baxılmadan bərabər təhsil imkanlarına sahib olduğunu vurğulayır. Inklüziv təhsilin qarşısında duran məqsədlərinə bütün şagirdlərin təhsil prosesinə qoşulmaq, uğur qazanmaq və sosial inteqrasiyasını təşviq etməyi aid etmək olar. Bu məqsədlərdən irəli gələn əsas prinsiplər isə aşağıdakılardır:

➤ Hər kəs üçün bərabər fürsətlər: Inklüziv təhsil, hər bir tələbənin bərabər öyrənmə haqqına sahib olduğunu qəbul edir. Öyrənmələri kateqoriyalasdırmadan təhsilə daxil olmaq imkanlarını dəstəkləyir. Heç kəs təhsil almaq hüququndan məhrum edilə bilməz (5).

➤ Fərqlilikləri dəyərləndirmək imkanı: Inklüziv təhsil, şagirdlərin müxtəlif ehtiyaclarını və bacarıqlarını qiymətləndirir və bu fərqlilikləri zənginlik kimi qəbul edir. Hər bir şagirdin unikal xüsusiyyətləri onun üstünlüyüdür. Bu, sosial bərabərsizliyi azaltmaq və ayrışdırıcı rədd etmək üçün bir yol hesab olunur. Beləliklə, inklüziv təhsil təkcə əlilliyi olan şəxsləri məhdudlaşdırma bilənlər üçün əlçatanlığı və imkanları yaxşılaşdırmaqdan ibarət deyil. Bu, həm də uşağa başqaları tərəfindən mənfi baxış tərzinin aradan qaldırılmasında özünü göstərən üsuldur.

➤ Diferensial öyrənmə mühiti: Inklüziv təhsil, şagirdlərə fərdiləşdirilmiş öyrənmə təcrübələri təqdim edir. Hər bir uşağın öyrənmə sürəti və üslubu müxtəlif olduğu üçün təhsil proqramları bu fərqliliyi nəzərə almalıdır. Bu, müxtəlif mədəniyyətlərdən olan şagirdlərin bir-birindən öyrənmə biləcəyi bir mühit yaradır. Pedaqoji texnikaları, kurikulumları, tədris və təlimin digər aspektlərini öyrənənlərin müxtəlif ehtiyac və qabiliyyətlərinə uyğunlaşdırmaq üçün bir çox üsullar mövcuddur. Universal dizayn və diferensiallaşdırılmış təlim məktəbdə təhsili geniş şagirdlər üçün əlçatan edə bilən iki strategiya növüdür.

➤ Əməkdaşlıq və Kommunikasiya: Inklüziv siniflər şagirdlər arasında əməkdaşlığı və müsbət kommunikasiyanı bərpa edir. Şagirdlər müxtəlif xüsusiyyətlərə malik olan həmyaşıdları ilə işləyərək empatiya və sosial bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.

➤ Çətinlikləri aradan qaldırmaq: Inklüziv təhsil, təlim prosesində çətinlikləri aradan qaldırmağı hədəfləyir. Bu çətinliklər fiziki, hissi, psixoloji və ya digər sahələri əhatə edə bilər. Məhz bu zaman şagirdlərin tələbatı müəyyənləşdirilir, onlar üçün keyfiyyətli öyrənmə şəraiti təmin edilir.

➤ Dəstəkləyici təlim: Inklüziv təhsil tətbiq edilən sinif mühitinin, hətta məktəbin ümumi mədəniyyəti təkmilləşdiyi üçün belə bir müsbət şərait bütün şagirdlərin özlərini təhlükəsiz hiss etmələrinə səbəb olur, nəticədə təlim müvəffəqiyyətində artım yaranır (Loreman, Deppeler, Harvey, 2020: 120).

Inklüziv təhsilin əsas prinsipləri bərabərlik, müxtəlifliklərə hörmət, fərdiləşdirilmiş təhsil, əməkdaşlıq, maneələrin aradan qaldırılması və təhsil mühitinin yaxşılaşdırılması kimi tərkib hissələrini əhatə edir. Bu prinsiplər, inklüziv təhsilin açar sözləridir və hər bir uşağın

müvəffəqiyyətli bir təhsil təcrübəsinə sahib olmasını təmin etmək üçün təməl anlayışlardır. Təhsil insanların bilik, bacarıq, dəyər, inanc və vərdislər qazanılmasının asanlaşdırılması prosesi olduğundan, təhsil sisteminin hər kəs üçün ədalətli və bərabər şəkildə əlçatan olması son dərəcə əhəmiyyətlidir. Bu məqamda inklüziv təhsil konsepsiyası işə düşür. Inklüziv təhsil hər bir şagirdin qəbul və hörmət edildiyi, özünü dəyərli hiss etdiyi bir təhsil mühiti yaratmağı, eyni zamanda onların cins, yaş, etnik, dil, din, əlillik vəziyyəti və ya digər xüsusiyyətlərinə baxmayaraq təhsil hüququna sahib olduğunu müdafiə edir (Cavadova, 2011: 232-236). Inklüziv təhsil şagirdlərin birlikdə öyrənmə təcrübələrinin onların inkişafı baxımından daha məhsuldar olabilecəyi yanaşmanı əldə rəhbər tutur. Bununla da cəmiyyətdə insanların bir – birini daha yaxşı başa düşmə bacarığının formalaşmasına kömək edir. Inklüziv təhsil, sadəcə bir təhsil yanaşması deyil, dəyərlərin aşılması və bərpa edilməsi prosesidir. Bundan əlavə, inklüziv təhsil cəmiyyət üçün transformasiya vasitəsidir. Inklüziv təhsil alan fərdlər öz cəmiyyətlərini daha açıq fikirli və tolerant bir yere çevirmək potensialına malikdirlər. Bu, sosial sülhü təşviq edir və daha yaxşı gələcək üçün zəmin yaradır. Bu yanaşma hamının bərabər hüquqlara malik olduğu bir dünya qurmaq yolunda mühüm addımdır və cəmiyyətimizi daha yaxşı gələcəyə doğru hərəkət etdirmək üçün güclü vasitədir (Yucel, 2018: 42).

Inklüziv təhsil təkcə təhsil sistemi üçün deyil, həm də cəmiyyətin ümumi rifahı üçün bir çox üstünlüklər təklif edir. Inklüziv təhsil alan fərdlər daha sonra işçi qüvvəsinə töhfə vermək potensialına malikdir. Cəmiyyətin iqtisadi inkişafına da xidmət edən yeni strategiya bütün təbəqədən olan insanların rifahına fayda verən bir yanaşmadır. Bununla belə, bu yanaşmanın həyata keçirilməsi həm təhsil alanlar, həm də müəllimlər üçün bəzi xüsusi maneələr və çətinliklər yarada bilər. Eyni zamanda, təhsil müəssisələri də inklüziv təhsilin səmərəli həyata keçirilməsi üçün qarşılaşdıqları bəzi çətinliklərlə üzləşməli olurlar. Öyrənənlər üçün problemlər aşağıdakıları əhatə edə bilər (Əhmədov, 2010):

➤ Fərqli öyrənmə ehtiyacları: Inklüziv siniflərdə müxtəlif öyrənmə ehtiyacları olan şagirdlər bir araya gəlir. Bu o deməkdir ki, müəllimlər fərdi təlim planları yaratmalı və həyata keçirməlidirlər.

➤ Sosial təcrid və ayrışdırıcılıq: Bəzi şagirdlər fərqliliklərinə görə sosial təcrid və ya ayrışdırıcılığa məruz qala bilərlər. Bu, psixoloji və emosional çətinliklərə səbəb ola bilər.

Tərbiyəçilər üçün problemlər aşağıdakıları əhatə edə bilər:

➤ Müəllim əməkdaşlığı: Inklüziv təhsil müəllimlər arasında daha sıx əməkdaşlıq tələb edir. Vaxt və resursların idarə edilməsində yaranan problemlər müəllimlərin dərstdən əvvəl öz bacarıqlarını təkmilləşdirmək üçün bir araya gəlməsinə maneə ola bilər.

➤ Adekvat resursların olmaması: Inklüziv təhsil daha çox resurs və dəstək xidmətlərinə ehtiyac duyur. Bu resursların olmaması müəllimlər üçün problem ola bilər.

➤ Fərqli öyrənmə üsulları və sürətləri: Inklüziv siniflərdə uşaqların müxtəlif öyrənmə üsulları və tempələri var. Ona görə də, müəllimlərin bütün şagirdlərin fərdi-psixoloji və yaş xüsusiyyətlərini bilməsi vacibdir.

➤ Pedaqoqların təlimi: Inklüziv təhsil pedaqoqlardan xüsusi ehtiyacı olan tələbələrlə işləmək bacarıqlarını daim inkişaf etdirməyi tələb edir.

Təhsil müəssisələri üçün problemlər aşağıdakıları əhatə edə bilər:

➤ Fiziki maneələr: Məktəblərin fiziki infrastrukturu inklüziv təhsil üçün uyğun olmaya bilər. Əlçatanlıq problemləri həll edilməli olan mühüm məsələdir. Inklüziv sinif otaqları ümumiyyətlə daha çox tələbə qəbul edir. Siniflərin məhdud sayda öyrənənlər üçün olması isə əldə ediləcək uğurları məhdudlaşdırma bilər.

➤ Əvəzedici təhsil proqramları: Inklüziv təhsil əvəzedici təhsil proqramlarının azaldılması və ya ləğv edilməsi zərurəti ilə nəticələnə bilər.

Inklüziv təhsil sistemlərinin uğurla həyata keçirilməsi üçün bu problemlər həll edilməlidir. Pedaqoqlar, tələbələr və təhsil müəssisələri bu çağırışlara cavab vermək və inklüziv təhsilin potensialını tam şəkildə açmaq üçün əməkdaşlıq etməlidirlər. Inklüziv təhsil təhsil sistemini daha ədalətli və inklüziv etmək məqsədi daşıyan bir yanaşmadır. Bu yanaşmanın tətbiqi müsbət nəticələr verdi və bütün dünyada uğur hekayələri yaratdı. Inklüziv təhsilin bir çox müsbət nəticələri var.

Onun müxtəlif şagirdlərin həyatına necə təsir etdiyi görünəndir. İnküziv təhsil sayəsində əlilliyi olan şagirdlər ənənəvi siniflərə daxil edilərək bərabər təhsil imkanlarından yararlanırlar. Bu şagirdlər təkcə akademik uğur qazanmır, həm də sosial bacarıqlarını artırır (Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2009: 30). Məsələn, eşitmə əlilliyi olan şagird eşitmə cihazları və surdotercüməçilər sayəsində dərslərdə daha effektiv iştirak edə bilər. İnküziv sinif otaqları uşaqların müxtəlif dil bacarıqlarına malik olduqda dil öyrənmələrini də dəstəkləyir. Məsələn, yeni immiqrant tələbə sinif yoldaşları ilə öyrənmək imkanı əldə edir, digər tələbələr isə müxtəlif mədəniyyətləri və dilləri araşdırır. İnküziv təhsil şagirdlərin xüsusi istedadlarını kəşf və inkişaf etdirməyə təşviq edir. Onlar incəsənət, musiqi, idman və digər sahələrdə müvəffəqiyyət əldə etmək imkanı qazanırlar. İnküziv siniflər tələbələrə müxtəlif həmyaşıdları ilə birlikdə öyrənməyə imkan verir. Bu uğur hekayələri inküziv təhsilin təkcə fərdlər üçün deyil, həm də cəmiyyətlər üçün necə transformativ təsir göstərə biləcəyini göstərir. Şagird autizm spektr pozuntusu olan dostu ilə layihə üzərində işlədikdə, onlar təkcə akademik bilik əldə etmir, həm də empatiya, səbr və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu cür əməkdaşlıq inküziv təhsilin sosial təsirlərini vurğulayır. Şagirdlərin müxtəlif ehtiyaclarına cavab vermək üçün müəllimlər mütəmadi olaraq görüşür, bilik və təcrübə mübadiləsi aparırlar (Florian, 2008: 202-208). Şagirdlərə daha yaxşı dəstək vermək və müəllimlərin peşəkar inkişafına kömək etmək imkanı verən inküziv təhsildə ən yaxşı təcrübələrin olduğu əsas məqamlardan biri şagirdlərin xüsusi təhsil ehtiyaclarını müəyyən etmək və bu ehtiyaclar əsasında fərdiləşdirilmiş təhsil planlarını (FTP) yaratmaqdır. FTP-lər öyrənənlərin güclü və zəif cəhətlərini müəyyən edir və müəllimlərə rəhbərlik edir. Fərdi fərqlər (öyrənmə qabiliyyətləri, öyrənmə üstünlükləri, üstünlük təşkil edən intellekt sahələri) təhsil prosesində nəzərə alınmadıqda, şagirdin akademik uğurunun azalmasına səbəb ola bilər. Bu cür kontekstdə müəllimlər inküziv təhsil anlayışına uyğun hərəkət etməli, tədris prosesini şagirdlərin fərqlilikləri əsasında zənginləşdirməli və hər kəs üçün uğurlu təhsil təcrübəsini təmin etməlidir (Həsənova, 2011: 238). Ədəbiyyatda inküziv təhsil bir ideologiya kimi qeyd edilsə də, Ainscow-un fikrincə, hamı üçün təhsil prinsipini əhatə edən inküziv təhsili reallaşdırmaq üçün təkcə ekoloji və fiziki amilləri qeyd etmək kifayət deyil, bütün maraqlı tərəflər təhsil xidmətinin (müəllim, məktəb rəhbərliyi, şagird, valideyn, proqram və s.) yenidən islahata ehtiyacı var. İnküziv təhsil yanaşması üçün vahid baxış lazımdır (Hüseynzadə, 2013: 708).

İnküziv təhsillə bağlı üç növ problem və ya dilemma xüsusilə sinif idarəçiliyinə aiddir. Birincisi, uğurlu təlim mühiti üçün zəruri olan nizamın, strukturun və təhlükəsizliyin necə yaradılması və saxlanması problemi var. Sinif otaqları, bütün digər sosial vəziyyətlər kimi, gündəlik fəaliyyətləri və qarşılıqlı əlaqə nümunələrini ehtiva edir (İnküziv təhsil günün tələbidir, 2012; Minow, 1991). Müəllimlər bütün tələbələrini öyrənmə və icma quruculuğunun baş verdiyi sosial rituallara daxil etmək yollarını axtarırlar. Onlar həmçinin potensial pozuntuları aradan qaldırmaq üçün yaradıcı, konstruktiv yollar tapmağa çalışırlar. Beləliklə, effektiv idarəetmə təkcə tələbələrin öyrənmə ehtiyaclarını ödəmək deyil, həm də onların davranışlarını tənzimləməyə kömək etməkdir. İkincisi, həm adətən inkişaf edən, həm də xüsusi ehtiyacları və əlilliyi olan tələbələrin öyrənmə, sosial və inkişaf ehtiyaclarını necə qarşılamaq problemi var. Burada məqsəd hər bir fərdin potensialını maksimum dərəcədə artırmaqla yanaşı, hər bir uşağa çata bilən akademik və sosial kurikulumlar hazırlamaq və həyata keçirməkdir. Üçüncüsü, “fərqli” kimi qəbul edilənlərin damğalanması riski ilə necə mübarizə aparmaq problemi var. Başqa sözlə, hətta bu problemləri minimuma endirmək üçün yaradılmış şəraitdə belə, ortaya çıxacaq hərfi və simvolik istisnaların çoxsaylı formalarını tanımaq və azaltmağa çalışmaq lazımdır (UNICEF, 2004).

Nəticə

Effektiv inküziv mühitdə müəllimlər və işçilər uşağa sinifdə fəaliyyət göstərməyə kömək etmək üçün yaradıcı yollar tapmağa açıqdırlar. Məqsəd bütün uşaqların öyrənmələrini yerinə yetirmək və sinif icmasının üzvü olmaq üçün lazım olanlarla təmin etməkdir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, məktəb günü bir sıra sosial rituallardan ibarətdir, o mənada ki, tələbələr və müəllimlər hər gün təkrarlanan müntəzəm qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Məktəbəqədər və erkən ibtidai siniflərdə bu

rituallara “düşmə”, “dairə vaxtı”, “seçim vaxtı”, “qəlyanaltı”, “istirahət vaxtı” və “açıq havada vaxt” daxil ola bilər. Bu rituallarda iştirak etmək üçün bəzi tələbələr fərdi dəstək formalarına ehtiyac duyurlar. Məsələn, bəzi kiçik uşaqlar sakit oturmaq və ya diqqət yetirmək üçün əlavə sensor girişə ehtiyac duyurlar. Beləliklə, uşaqlar dünyanı, təhsil isə uşaqların dünyanı dərk etmə imkanlarını dəyişdirmək bacarığına malikdir. İnküziv təhsil mədəniyyətini mənimsəyən uşaqlar yetkinləşib cəmiyyətə inteqrasiya edildikdə təhsil mühitində nəfəs aldıkları ədalətli, bərabər və tolerant mühitlə tanış olacaqlar. Bu xüsusiyyətlərin cəmiyyətin gələcəyini formalaşdıracağını proqnozlaşdırmaq olar. İnküziv təhsil mühitində böyüyən hər bir uşaq yetkinləşdikdə standartlar yerinə müxtəlifliyi, kənarlaşdırma yerinə qəbul etməyi, mənfi mühakimə və rəftar yerinə dözümlülük və bərabərliyi müdafiə edən fərdlərdən ibarət bir cəmiyyəti müdafiə edə biləcək. İnküziv təhsilin həyat qabiliyyətli olması üçün müəllimlərə və məktəblərə kifayət qədər maliyyə və maddi resurslar, təlim və digər dəstək formaları verilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Warner, L., Lynch, S. Inclusion Strategies for Young Children: A Resource Guide for Teachers, Child Care Providers, and Parents, 246 p.
2. Altan, S. (2019). Inclusive education for all, Journal of Critical Pedagogy, pp.27-30.
3. Ainscow, M. (2002). Understanding the development of inclusive schools. London: Falmer Press, 252 p.
4. "İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə". (1948). Paris: BMT.
5. "e-qanun.az"
6. Loreman, T., Deppeler, J., Harvey, D. (2020). İnküziv təhsil, 324 s.
7. Cavadova, L.B. (2011). İnküziv təhsilin bəzi psixoloji problemləri, XXI əsr – mülahizələr və düşüncələr. Gənc tədqiqatçıların respublika elmi-praktik konfransının materialları (15 aprel 2011). Bakı, s.232-236.
8. Yucel, Ch., Mart, C.S. (2018). Discrimination in education, equal, accessible, barrier-free life (EEEH) Magazine, 67 p.
9. Əhmədov, H. (2010). Azərbaycan Təhsilinin İnkişaf Strategiyası. Bakı: Elm.
10. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2009). Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 80 s.
11. Florian, L. (2008). Special or inclusive education: Future trends. British Journal of Special Education. № 7, pp.202-208.
12. Həsənova, İ.M. (2011). Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların cəmiyyətə adaptasiyası. Metodik vəsait. Bakı: ADPU, 238 s.
13. Hüseynzadə, R.L. (2013). Pedaqogika. Dərslik. Bakı: Mütərcim, 708 s.
14. İnküziv təhsil günün tələbidir. (2012). Azərbaycan məktəbi. № 4.
15. Minow, M. (1991). Making all the difference: Inclusion, exclusion and American law. Ithaca: Cornell University Press.
16. UNICEF. (2004). The State of the World's Children 2004. Childhood under threat. New York: UNICEF.

Göndərilib: 28.08.2023

Qəbul edilib: 04.10.2023